

Paracelsus' *Volumen paramirum*

Een nagekomen inleiding

Elke Bußler

2023

Het *Volumen paramirum* is een boek om je leven lang te blijven bestuderen. Toen ik het zo'n twintig jaar geleden vertaalde, had ik er nog geen idee van. Het verscheen zonder inleiding, wat terecht bekritiseerd werd. Bij deze een poging om het goed te maken: een soort tussenverslag van mijn studie. Een 'wetenschappelijke' inleiding is dit nog steeds niet; ik beschouw het eerder als een zeer uitgebreid epistel aan mijn studiegenoten. Aarzel vooral niet om me terug te schrijven (info@woudezel.nl) als u vragen, opmerkingen, aanvullingen of kritiek hebt. Ik ben blij met uw reactie.

Para

Het *Volumen paramirum* is een van de bekendste werken van Paracelsus, misschien wel het bekendste. Tegelijkertijd zit het vol raadselen. Om te beginnen: wanneer is het geschreven? Dit lijkt een academische vraag; maar het antwoord zou wel degelijk licht kunnen werpen op hoe het denken van Paracelsus zich heeft ontwikkeld. Volgens sommigen zou het *Volumen* relatief laat zijn ontstaan: in de zogenaamde Para-tijd. Die begint in 1529: in dit jaar verscheen – voor zover bekend – de eerste publicatie waarin Theophrastus von Hohenheim, zoals hij eigenlijk heet, de naam *Paracelsus* gebruikt. Het is een voorspelling voor de jaren 1530-34.¹

Practica D. Theo-
phraſti Paracelſi gemacht
auff Europen / anzufahen in dem nechſtkunfftigen
Dreyſſigſten Jar/Bis auff das Vier vnd
Dreyſſigſte nachfolgend.

In 1530 schreef hij het *Paragranum*,² in 1531 gevolgd door het *Opus paramirum*.³ Net zoals het *Volumen paramirum* gaan ook de eerste twee boeken van het *Opus paramirum* over de oorsprong van ziekte,⁴ maar dan vanuit een geheel ander perspectief. Helemaal bont maakt hij het met een van zijn in 1529 geschreven boeken over de Franse ziekte, dat de titel meekrijgt: *Von der französischen Krankheit drei Bücher. Para.*⁵

Over de betekenis hiervan is nogal wat gespeculeerd. Het Griekse voorzetsel *para* kan van alles en nog wat betekenen: bij, naast, voorbij, langs, tegenover. Over de naam *Paracelsus* kom je nog steeds het verhaal tegen dat die zou betekenen ‘tegen/voorbij/boven Celsus’. Aulus Cornelius Celsus was een Romeinse encyclopedist die van 25 v.Chr. tot 50 na Chr. leefde. Van zijn omvangrijk werk is alleen het medische gedeelte bewaard gebleven. Of hij zelf arts was, is niet bekend. Zou Paracelsus enige reden gehad kunnen hebben om uitgerekend Celsus te willen overtroeven? Het hele idee is enigszins absurd. Celsus gaf een beschrijving van de geneeskunde van zijn tijd, wat hem de bijnaam ‘Cicero onder de medici’ opleverde. Paracelsus schiep een nieuwe geneeskunst! De naam Celsus wordt in het hele werk van Paracelsus geen enkele keer vermeld. Een andere veronderstelling luidt dat *Paracelsus* een latinisering van zijn familienaam Hohenheim zou zijn.

Het *Volumen paramirum* steekt nog op een andere manier af bij de rest. Het is zijn meest systematische en ook zijn meest idealistische werk, in de zin dat het om ‘de basisprincipes’ gaat, die in de ruwe werkelijkheid wat minder helder en eenduidig zullen overkomen. De weerbarstigheid van de praktijk wordt hier even het zwijgen opgelegd. Na het *Volumen* gaat hij allerlei afzonderlijke onderwerpen verder uitwerken, om op het einde van zijn leven alles nog een keer bij elkaar te zetten in een grote synthese: de *Astronomia magna*. Ook de *Astronomia* is weer heel systematisch opgebouwd. Doordat het werk niet afkwam, wekt het een minder afgeronde indruk dan het *Volumen paramirum*. De *Astronomia* en het *Volumen* staan in een zekere polariteit tot elkaar. Terwijl het *Volumen* de keuze toont waar de jonge Paracelsus voor stond, laat de *Astronomia* de vruchten zien van de keuze die hij heeft gemaakt.

De oorzaken van ziekte

Alvorens het over de geneeswijzen te hebben, last hij nog een excurs in die over de oorsprongen van ziekte gaat; dat zijn er ook vijf. Deze excurs is uiteindelijk het eigenlijke onderwerp van het boek geworden, want het beoogde hoofdgedeelte, over de vijf geneeswijzen, is verloren gegaan, of misschien heeft hij het nooit geschreven. Het enige wat over dit thema is overgeleverd, zijn een paar korte alinea’s in een van de prologen. Er is daar door commentatoren nogal over uitgeweid, en dat ga ik verderop ook een beetje doen. Maar nu eerst over de ‘oorzaken’. Deze term kan tegenwoordig makkelijk verkeerd worden begrepen: het gaat hier niet om een causaal-mechanistisch verband. Oorzaak betekent in het toenmalige taalgebruik eerder het wezen, de essentie van iets. Vaak zit er ook een aspect van oorzaak-gevolg aan, maar hiertoe mag je het woord niet reduceren. Wanneer hij het over vijf ziekteoorzaken heeft, dan zijn dat vijf sferen van waaruit de mens ziek kan worden. Voor deze sferen gebruikt hij het Latijnse woord *ens*, meervoud *entia*, en dat betekent gewoon: iets dat is. Deze *entia* zijn:

<i>ens astrale</i>	de sterrenwereld: de kosmische of astrale omgeving
<i>ens veneni</i>	het gif: de aardse omgeving
<i>ens naturale</i>	de natuur: het menselijk lichaam, de constitutie
<i>ens spirituale</i>	de geest: de onzichtbare kant van de aardse werkelijkheid
<i>ens dei</i>	het goddelijke, dat via de andere vier <i>entia</i> werkt

Het boek wordt voorafgegaan door maar liefst tien prologen. Omdat ik hier eerst de *entia* en daarna de geneeswijzen zal bespreken, sla ik de eerste prologen even over.

Je zou kunnen menen dat bij ieder *ens* bepaalde soorten ziekten horen. Wel, dat is niet het geval: Paracelsus zegt dat uit elk *ens* alle ziekten kunnen voortkomen, en wel “alle ziekten die er ooit in de wereld zijn geweest, die er nu nog zijn en die nog zullen ontstaan” (p. 29). Het is hem dus duidelijk dat ziektebeelden in de loop van de geschiedenis veranderen, wat in zijn tijd beslist geen algemeen gedeelde opvatting was.

Als voorbeeld noemt hij de pest: daarvan zijn er dus vijf soorten, die zich niet onderscheiden door hun symptomen, maar alleen door hun oorsprong. Nu zou het een misverstand zijn te menen dat er telkens slechts één *ens* toe doet. Dat zegt hij zo ook niet. Uiteraard zijn wij continu ingebed in alle vijf de sferen, die allemaal een grotere of kleinere rol zullen spelen wanneer we ziek worden. Maar er is telkens één die de hoofdrol speelt en die rechtstreeks aanleiding heeft gegeven voor het uitbreken van de ziekte. Om de patiënt de juiste behandeling te kunnen geven, zegt Paracelsus, moet de arts weten welk *ens* de boosdoener is.

Ik zal proberen de vijf oorsprongen te verduidelijken aan de hand van wat Paracelsus elders over de pest schrijft. In de *Astronomia magna* behandelt hij als een van de astronomische disciplines de *medicina adepta*. Hier maakt hij een nog grovere indeling in twee oorsprongen waar alle ziekten uit voortkomen: het gesternte en de elementen. Met ‘de elementen’ zijn in dit geval de aardse elementen, aarde en water, bedoeld. Het is essentieel dat de arts in staat is dit onderscheid te maken, want je kunt niet een ‘siderische’ (dat wil zeggen, hemelse, astrale) ziekte met aardse geneesmiddelen behandelen, en vice versa. De *medicina adepta* behelst het inzicht in de ‘siderische infecties’. Als voorbeeld noemt hij de pest: een ziekte uit het gesternte, die op ons valt zoals het schijnsel van de zon. De gebruikelijke behandeling bestaat in de poging om de ziekte door aardse geneesmiddelen te bestrijden. Deze helpen echter niet tegen een siderische infectie; wel tegen de gevolgen, de fysieke verschijnselen van de ziekte. Met andere woorden, het gaat dan niet om een oorzakelijke, maar om een symptomatische ziektebestrijding. “Wat het gesternte betreft als de ware oorsprong, dat kan hierdoor niet worden afgewend. Wel kan een geneesmiddel uit de aardse elementen zoveel helpen als een hoed tegen de zon.”¹¹ In deze beschrijving hebben we dus te maken met het *ens astrale*.

Ook in zijn pestboeken beschrijft hij de pest als een ‘schot uit de hemel’. Maar hij stelt vooral de vraag: hoe is de pest in de hemel terechtgekomen?

Nog meer misvattingen worden weerlegd: ook geluk of pech in het leven komt niet door de sterren, maar door hoe we ons zelf opstellen (p. 59). In een ander traktaat gaat hij hier dieper op in:

*Wie op het rechte pad zit, heeft meer succes met zijn zaken dan wie niet op het rechte pad zit; en dat is geen kwestie van geluk. Het is een kwestie van hoe je het aanpakt en waar je op uit bent. Wie tussen de doornstruiken wil lopen – hoe kan die er zonder kleerscheuren uitkomen? Wie op de vlakke loopt, wordt niet moe van het bergbeklimmen, en wie uitkijkt waar hij zijn voeten zet, zal niet vallen.*¹⁵

En nog een argument: het feit dat geen twee mensen op elkaar lijken, wordt over het algemeen toegeschreven aan de loop van de sterren. Nee, zegt Paracelsus, het *ens seminis* is door God zodanig ontworpen dat in de loop van de geschiedenis alle variatiemogelijkheden zullen worden uitgeput.

Wat het *ens astrale* dan wel is: het vormt de omgeving waarin alle dingen kunnen groeien die wij nodig hebben (p. 55). Een belangrijke factor hierbij is de tijd (p. 51). Er bestaat een onzichtbare kracht die ons in leven houdt; deze noemt Paracelsus ‘het M.’ (p. 63). Iets verderop is ook sprake van het ‘M. magnum’, en vervolgens van het ‘M.m.’ Sudhoff, die het *Volumen paramirum* in 1929 opnieuw heeft uitgegeven, maakt er ‘*Mysterium magnum*’ van, een term die vooral bekend is van – de sterk door Paracelsus geïnspireerde – Jacob Böhme en de titel van diens beschouwingen over het boek *Genesis*. Bij Paracelsus komt het begrip ‘mysterium magnum’ verder alleen in het geschrift *Philosophia ad Athenienses*¹⁶ voor, een werkje dat overduidelijk geen echte Paracelsus is. Wat natuurlijk niet betekent dat een begrip niet wel degelijk van hem afkomstig kan zijn.

Het eenvoudige *mysterium* behoort wel tot zijn kernwoordenschat, vaak in de combinatie ‘*mysteria* en *arcana* van de natuur’. *Mysterium* zou je kunnen omschrijven als een potentie die nog niet verwezenlijkt of verstoffelijkt is. Zo zegt hij over het Avondmaal, verklaard vanuit het licht van de natuur:

In het licht van de natuur wordt zichtbaar dat alle dingen niet datgene zijn waar wij ze voor aanzien. Want het wezen van de dingen is voor onze ogen verborgen. Alles wat we eten en drinken, bevat ons vlees en bloed, maar wij zien dat niet. Daarom moeten we geen geloof hechten aan wat we zien.

*We zien tarwe voor meel aan, terwijl ze eigenlijk vlees en bloed is. Rundvlees is weliswaar vlees, maar ogenschijnlijk geen mensenvlees. Hetzelfde geldt voor groente en alle andere dingen [die wij eten] – ze zijn allemaal een geheimzinnige vorm van mensenvlees [“mensenfleisch in mysterio”]. En zo is ook de wijn bloed. Daarom hebben we in de Heilige Schrift de uitdrukking ‘druivenbloed’ [Gen. 49:11]. Dat is allemaal gesproken met het oog op de laatste toestand van de dingen.*¹⁷

Verderop in het *Volumen paramirum* gebruikt Paracelsus ook de term *ens magnum* om de macrokosmos aan te duiden. Wat ligt dan meer voor de hand dan de term '*Mysterium magnum*' voor de substantie die de basisvoorwaarde is voor het bestaan van al wat leeft?

Een andere uitgever, Franz Strunz¹⁸, vult voor M. *meteoron* in – misschien een associatie met *meteorica*, hemelkunde, die Paracelsus hier ook noemt en die in het boek over de elementen uitgebreid wordt beschreven.¹⁹ Het M. wordt in het *Volumen paramirum* (p. 65) echter juist onderscheiden van de 'meteorische' verschijnselen! Het woord *meteoron* komt bij Paracelsus nergens voor, en de combinatie met magnum ligt niet echt voor de hand. Maar wie het werk van Wolfram²⁰ kent, die de uitgave van Strunz heeft gebruikt, zal met het begrip *meteoron* vertrouwd zijn.

Het M. is iets wat al onze voorstellingen ver overstijgt. Het is een soort oerbeginsel; alles leeft erdoor. Zelfs de elementen leven door en in het M. Paracelsus probeert het duidelijk te maken door het M. met de lucht te vergelijken. De vergelijking gaat wat mank – het M. is nergens mee te vergelijken. Ik had 'lucht' op p. 65 beter tussen aanhalingstekens kunnen zetten, want het gaat hier niet om wat wij lucht noemen, en zelfs niet om het element lucht. Het M. is de basissubstantie van al wat bestaat.

En nu vertelt Paracelsus hoe vanuit het *ens astrale* ziekten kunnen ontstaan: dat gebeurt als het M. vergiftigd raakt. Het M.m., de basisvoorwaarde voor ons leven, kan als het ware besmet raken door giftige sterren. Nu moeten we ons die 'sterren' niet al te materieel voorstellen. Het zijn niet de lichtpuntjes die wij zien, of de objecten die de astrofysici bestuderen.

*Hebt u nooit begrepen wat de astronoom met 'gesternte' bedoelt wanneer hij het heeft over de natuur van de planeten, de ascendanten, de conjuncties, de kometen enzovoorts? Meent u soms dat hij het stoffelijke ding bedoelt, dus het hemellichaam dat zo genoemd wordt? Daar gaat het niet over. Hij kijkt naar de essentie. Bijvoorbeeld van de zon: zijn schoonheid leidt niet tot de hitte, net zo min als de rode kleur van de maan haar natuur voortbrengt. Als je geel haar hebt, verwarmt dit je lichaam niet – en net zo min is het uiterlijk van een ster van betekenis voor zijn wezen. Als de astronomen het over het stoffelijke ding zouden hebben, waar zou dan de natuur ervan blijven? Zij hebben het over de natuur, en het stoffelijke laten ze voor wat het is.*²¹

Het gaat dus om de essentie, de natuur. Het zijn krachten. Paracelsus zoekt in het *Volumen paramirum* naar woorden om door middel van vergelijkingen iets uit te drukken waar geen woorden voor zijn: 'de geur, de uitwaseming, het zweet van de sterren...'. De naturen van de sterren worden beschreven met de

Het *ens veneni*

Nu wordt het al persoonlijker. Het *ens veneni* gaat over de relatie van de mens met zijn directe omgeving. Paracelsus zegt herhaaldelijk: alle ziekten ontstaan door gif. In het geval van het *ens astrale* gebeurt dat op collectief niveau, doordat het M.m. vergiftigd is; bij het *ens veneni* gebeurt het door alles wat je persoonlijk in je opneemt.

Het uitgangspunt luidt: alles is giftig. Dit thema wordt uitgebreider behandeld in zijn verdedigingsschrift *Sieben Defensiones*, waarin de beroemde uitspraak staat die voor de meeste mensen het enige is wat ze van Paracelsus kennen, en die ook nog eens stevast verkeerd geciteerd wordt. De juiste versie luidt: “Wat is er dan dat geen gif is? Alle dingen zijn gif, en niets is zonder gif; alleen de dosis maakt dat iets *geen* gif is.”³¹ Dit is geen muggenzifterij. Als je zegt: “Alleen de dosis maakt dat iets giftig is”, ga je ervan uit dat de dingen in principe, in een ‘normale’ dosis, niet giftig zijn. Volgens Paracelsus is het omgekeerd: in principe is alles giftig. Juist dat maakt het mogelijk dat substanties tot geneesmiddel kunnen worden: “Het *arsenicum* heeft zijn hele geneeskracht te danken aan het feit dat het giftig is.”³²

We leven in een voortdurende confrontatie met onze omgeving: alles wat we opnemen – materiële en immateriële zaken – bevat gif. De inwendige alchemist, die in onze maag woont, heeft het er druk mee dit allemaal te scheiden en het onbruikbare uit te scheiden. Hiervoor is onderscheidingsvermogen nodig; we moeten kunnen discrimineren tussen goed en kwaad. Ja, dit woord heeft nogal een degeneratie ondergaan qua betekenis; in beginsel betekent ‘discrimineren’ gewoon ‘onderscheiden’.

Wat precies gif is en wat bruikbaar is, is individueel verschillend. Paracelsus noemt een paar dieren als voorbeelden voor een alchemist met een sterk discriminerend vermogen: de pauw, de struisvogel, het varken. En de salamander heeft een wel zeer gespecialiseerde alchemist. Waarom juist deze dieren? Het vermogen van de struisvogel om metaal te verteren, is, of was, legendarisch. Paracelsus komt er nog een paar keer op terug, onder andere in het Karinthische *tartarus*-boek. *Tartarus* is een door hem gemunte term voor afzettingen in het lichaam van onbruikbare stoffen die de inwendige alchemist niet heeft kunnen uitscheiden. De naam is ontleend aan de afzettingen van wijnsteen (tartraat) in een wijnavat. Het begrip heeft alles te maken met het *ens veneni*, maar komt in het *Volumen paramirum* nog niet voor. In het *Boek over de tartarische ziekten* zegt hij:

de instrumenten van ons lichaam. Niet alle soorten voedsel zijn geschikt voor iedereen.⁴¹

Het traktaat over het *ens veneni* begint en eindigt met de stier. In het gras dat die eet, zitten gif en gezondheid voor de stier, al is het gras voor zichzelf volmaakt en niet giftig (p. 85). Zo is ook de stier voor zichzelf volmaakt; voor de mens die hem nuttigt, bevat hij naast voedsel ook gif (p. 113).

De stier is, in zijn ornaat, zo geschapen dat in zijn eigen behoeften is voorzien. Hij heeft zijn huid als bescherming van het blote vlees, en de emuntoria ten behoeve van het werk van de alchemist. (...) Hij is geschapen met een vorm die voldoet aan zijn behoeften, en tegelijkertijd dient hij als voedsel voor de mens. Let nu wel, ten opzichte van de mens is hij gif. Als hij alleen geschapen zou zijn vanwege de mens en niet ook voor zichzelf, zou hij geen hoorns, geen botten en geen klauwen nodig hebben, want daar zit geen voedsel in. (...) Er is niets aan hem dat hij zou kunnen missen of niet meer zou willen hebben (p. 113).

Waarvan akte. Het lijkt haast alsof dit speciaal voor onze tijd is geschreven. Wie wil weten waarvoor de stier en de koe absoluut hun hoorns nodig hebben, die leze Manfred Klett.⁴²

Het *ens naturale*

De ziekteoorzaak komt steeds dichterbij: het *ens naturale* gaat over de persoon zelf, de constitutie. Het gaat ook over de tijd, maar niet zoals het *ens astrale* over grote tijdperken, maar over de tijd in biografische zin. Het *ens naturale* beschrijft de mens als microkosmos. Alles wat hemel en aarde bevatten, zit ook in de mens. Iedere mens is een extract uit de hele kosmos. We hebben een inwendig firmament – vandaar dat de arts ook astronoom moet zijn.

En alle vruchten die in de wereld groeien, groeien ook in de mens. Onze organen worden gevoed door wat in ons lichaam groeit. Voor ‘organen’ wordt in het oude Duits het woord ‘glider’ gebruikt. Dat zouden ook de ledematen kunnen zijn, maar bij Paracelsus staat het meestal voor organen. Nu zegt hij echter: er zijn er slechts vier die het lichaam voedt; de overige zijn planeten, die hebben helemaal geen voedsel nodig. De planeten zijn het hart (Zon), de hersenen (Maan), de longen (Mercurius), de nieren (Venus), galblaas (Mars), lever (Jupiter) en milt (Saturnus); dit wordt verderop besproken (p. 129-131). Maar welke zijn dan de vier? En hoe komt hij erbij dat het lichaam een soort aarde is, die het voedsel voor haar bewoners – de organen – zelf voortbrengt (p. 125)?

vervolgens een koning die de mens regeert.”⁴⁶ Dit wordt verder uitgelegd: eerst werd een lichaam geschapen uit hemel en aarde, de bovenste en de onderste sfeer, met de vier elementen. Vervolgens werd voor dit lichaam ‘zijn levende geest’ geschapen, die vanuit en door het lichaam zijn werking ontplooit. Deze werd boven de regeerder genoemd, en verderop ook ‘het *vivum*’. Tot zover de schepping van alle wezens. Daarna werd de mens tot de beeltenis van God gevormd. En over het verschil tussen mens en dier: de mens is deels dier, doordat hij vanuit het dierenrijk is gemaakt. Maar daarnaast heeft hij de goddelijke rede gekregen: ‘de derde en vierde regeerder over de mens’. Verderop is nog sprake van ‘siderische geest’ of kortaf ‘gesternte’; dit zijn synoniemen die omschrijven wat eerder werd genoemd ‘de koning die het lichaam regeert’.⁴⁷ Ook de ‘etherische geesten’ horen volgens mij nog in dit rijtje.⁴⁸

Hieruit destilleer ik het volgende overzicht, waarbij ik de overeenkomende antroposofische begrippen ernaast zet:

Paracelsus	Steiner	aanwezig bij:
1. lichaam van bovenste en onderste sfeer, <i>corpus</i> , elementen	fysiek lichaam	mineraal, plant, dier en mens
2. regeerder, levende geest, <i>vivum</i>	etherlichaam	plant, dier en mens
3. zintuiglijk lichaam	gewaarwordingslichaam	dier en mens
4. diens koning, siderische geest, gesternte, derde regeerder	astraallichaam	bij dieren beperkt tot voeding en vermeerdering, bij de mens werkzaam in kunsten en wetenschappen ⁴⁹
5. koning die de mens regeert, geest van de beeltenis, vierde regeerder	Ik	mens

Dit is het meest expliciete wat bij Paracelsus over het thema te vinden is. De verscheidenheid aan begrippen toont hoezeer hij naar woorden aan het zoeken was. De verschillende zielenaspecten waar Wolfram het over heeft, kan ik niet herkennen. Alleen het gewaarwordingslichaam krijgt al een eigen plek. Daarnaast moeten we één ding niet uit het oog verliezen: alle andere boeken die ik hier aanhaal, zijn (vermoedelijk, volgens mij althans) pas na het *Volumen paramirum* geschreven, de *Astronomia magna* zelfs heel wat jaren later. Voor een verklaring van het *Volumen* zijn ze dus maar beperkt bruikbaar.

Geneeswijzen

Analoog aan de vijf *entia* zijn er ook vijf geneeswijzen. Dat betekent *niet*: voor ieder *ens* een geneeswijze. Daarover is Paracelsus heel duidelijk: elk van de vijf geneeswijzen “is op zich voldoende om alle ziekten te genezen” (p. 11). Paracelsus eist van de arts dat hij een van deze vijf methoden kiest en ze niet allemaal door elkaar gebruikt (p. 13). Dit is in eerste instantie verrassend, want deels zitten de *entia* en de geneeswijzen duidelijk in dezelfde sfeer. Dit geldt uiteraard voor het *ens dei* en de *fideles*, maar ook de verwantschap tussen *ens spiri- tuale* en *spiritalis* is evident. Bij de andere drie is dit minder tot niet het geval.

Los van de keuze van een school zijn er een paar voorwaarden waar iedere arts aan moet voldoen, om te beginnen: “Zijn ziel en zijn liefde voor de zieke onderzoeken” (p. 11). Het is typerend dat dit het eerste is wat genoemd wordt. Dat arts-zijn ten diepste een kwestie van liefde is, is de grondtoon van heel het werk van Paracelsus.

*Het hoogste principe van de geneeskunst is de liefde.*⁶⁸

*Waar geen liefde is, daar is geen kunst.*⁶⁹

Maar wat misschien nog opmerkelijker is, is de tweede voorwaarde: de arts moet “ernaar streven zijn faculteit tot de bodem te hebben uitgevorst, meer ervaring aan zichzelf te danken hebben dan aan de zieke, en uitgaan van de faculteiten als grondslag en niet van de patiënt, die ondoorgrondelijk voor hem ligt” (p. 11/13). Je kunt het vak niet leren van je patiënten, is zijn stellige overtuiging. En zelfs als het wel zou kunnen, zou dat ten koste gaan van heel veel levens voordat je zover bent dat je misschien iemand kunt helpen. “Van de doctores en meesters van de universiteiten deugt niemand iets voordat hij vele kerkhoven heeft gevuld”, zegt hij in het *Paragranum*; wat zij missen, is de kennis van de hemel.⁷⁰

Wie ook eens naar het Duits kijkt, zal zich misschien verbazen over de vertaling: de ‘patiënt die ondoorgrondelijk voor hem ligt’. In het Duits staat er: “das subiectum, das blind vor im ligt” (p. 12). De betekenis van ‘subject’ en ‘object’ is tussen Paracelsus en heden volledig veranderd. ‘Subiect’ heeft bij Paracelsus nog de letterlijke betekenis van het Latijnse woord: onderworpen. De patiënt is onderworpen aan astrale krachten. Die moet de arts daar bestuderen waar ze zich het duidelijkst vertonen: in de hemel. En wat ‘blind’ betreft: dit betekende toen ook (en nu nog steeds in verbindingen zoals ‘blinde muur’, ‘blinde hoek’): niet te doorzien.

De aanhangers van de humoraalpathologie: *naturales*

De beoefenaars van de eerste faculteit of school heten naturales, omdat zij alleen volgens de natuur van de ziekteverschijnselen genezen, op basis van overeenkomsten. Zo wordt koude met iets warmes behandeld, vocht met iets droogs, volheid door lediging, leegte door vulling en zo voorts, zoals de natuur alles door zijn tegendeel leert verdrijven. Tot deze school behoorden Avicenna, Galenus en Rhazes, evenals hun commentatoren en soortgelijken (p. 17).

Ziekte wordt door hen toegeschreven aan een verstoord evenwicht tussen de lichaamssappen: bloed, slijm, gele gal, zwarte gal. Daarbij staan ook de vier basiseigenschappen – warm, koud, droog, nat – niet meer in de juiste verhouding. De patiënt is te warm, te koud, te droog of te nat. En de behandeling bestaat erin het evenwicht te herstellen door enerzijds een teveel of ‘bedorven lichaamssappen’ af te voeren door braak- en laxermiddelen of door middel van aderlating. Anderzijds worden geneesmiddelen ingezet, hoofdzakelijk kruiden, om een teveel aan warmte door koude te bestrijden, enzovoorts.

De school van de *naturales* is de geneeskunde waarin Paracelsus werd opgeleid en waar hij het blijkbaar aanvankelijk behoorlijk goed deed. Zelf schrijft hij over zijn studiejaren dat hij in de tuin is opgegroeid waar de bomen worden verminkt, en waar hij een ‘sieraad van de universiteit’ was. Later is hij door de *archeus* – zijn inwendige gids – overgeplant in een andere tuin, de tuin van de ervaring.⁷¹

Hij bleef zijn leven lang foeteren op dit systeem en kon er heerlijk de draak mee steken. Want in de loop van de eeuwen was het steeds spitsvondiger geworden. Dingen waren niet zomaar warm of koud, maar je had warmte en koude in de eerste, tweede, derde of vierde graad, waarbij je steeds het geneesmiddel nodig had dat precies dezelfde combinatie van graden vertoonde. Zo gold bijvoorbeeld kaneel als warm in de derde en droog in de tweede graad. Later werd door de Arabische artsen binnen die graden nog verder gedifferentieerd.

Paracelsus becommentarieert dit gepast humoristisch: als het een kwestie van graden zou zijn en niet van specifieke werkingen, zou het niet moeten uitmaken van welke plant een benodigde hoeveelheid koude of warmte afkomstig is.

Het zou logischer zijn om te zeggen: ‘Dit kruid bevat slechts één lood koude, dat daarentegen heeft er vier, als van elk van beide hetzelfde gewicht wordt genomen’, en

De uitprobeerders en empiristen: *specifici*

De tweede school is die van de specifici, omdat zij alle ziekten door een specifiek voorschrift en door het ens specificum genezen. Een voorbeeld: de magneet trekt ijzer aan, en dat doet hij niet omdat dat in zijn aard ligt, maar op een specifieke manier. Zo genezen deze artsen alle ziekten door middel van een specifieke behandeling. Onder hen waren de voorstanders van een op de ervaring gebaseerde geneeskunde en degenen die u spottend empirici noemt (p. 17).

Om te beginnen grenst Paracelsus deze school af van de *naturales*. ‘Niet omdat dat in zijn aard ligt’ is wat vaag vertaald. ‘Niet dankzij de natuur van zijn kwaliteiten’, staat er letterlijk. Dat betekent: de magneet werkt niet omdat hij warm of koud of droog of nat is, maar door zijn specifieke eigenschappen. Zo zoeken deze artsen ook voor iedere ziekte een specifieke behandeling. Ze kennen geen algemene wet of regel die zegt wat een substantie tot geneesmiddel maakt. Paracelsus noemt ze ook experimentatoren en empirici. Elders karakteriseert hij deze als volgt:

*Experimentatoren zijn degenen die hun kunsten van overal bij elkaar rapen, maar zelf geen zekerheid hebben over al hun geneesmiddelen en experimenten. Want wie een ziekte behandelt zonder de oorsprong en het wezen ervan te kennen, is maar lukraak aan het dokteren.*⁷⁴

In de *Labyrinthus* heeft hij er een hoofdstuk aan gewijd wat het verschil is tussen empirie en echte ervaring. Aan een bulk van gegevens heb je helemaal niets als die niet door de wetenschap tot ware ervaring zijn verwerkt. We hebben bijvoorbeeld vastgesteld, zegt hij, dat purgeerwinde purgeert, dat sofiekruid botbreuken heelt en dat de saffier karbonkels geneest. Dit zijn empirische gegevens, maar de ziektebeelden nemen zo veel verschillende vormen aan dat er wetenschap voor nodig is om ze toe te kunnen passen, want een ziekte berust nooit op één enkele factor.⁷⁵ En wetenschap is de kennis van het wezen.

In zijn commentaar bij de *Aforismen* van Hippocrates zegt Paracelsus over de zinsnede *experimentum fallax* (de empirie is bedrieglijk) het volgende:

We hebben de ervaring – en toch niet helemaal. We kennen de aard van een aantal simplicia, we weten bijvoorbeeld dat ze koud zijn, maar we weten niet dat ze vaak, afhankelijk van het moment, warm zijn. We weten dat ze de ene dag wel werken, de andere niet, dat de een erbij gebaat is, de ander niet, dat ze soms wel en soms niet helpen. Wanneer we wanhopen, helpen ze, en wanneer we er vertrouwen in hebben,

*papier of perkament karakters en woorden gegeven die je bij je moest dragen tegen deze of gene ziekte, tegen de duivel of boze geesten, voor toverij en hekserij, tegen spoken, tegen verdrinken of verbranden, tegen vijanden en wapens enzovoorts.*⁸³

Afgezien van het feit dat het bij de ‘Apraculus’ om aantekeningen van studenten gaat, hoe moeten we dit duiden? Was het soms Paracelsische humor, gemengd met een grote dosis verdriet over de onmogelijkheid om bij zijn toehoorders zijn eigen boodschap onder de aandacht te brengen? Drie jaar later heeft hij terugblikkend op zijn colleges in Bazel iets gezegd wat misschien een sleutelopmerking is om zijn werk in het juiste licht te zien:

*Ik heb toen gesproken overeenkomstig het bevattingsvermogen van mijn toehoorders. Voor een ander publiek zou ik telkens weer anders hebben gesproken.*⁸⁴

De genezers door gelijksoortige krachten: *spiritaes*

De vertegenwoordigers van de vierde richting heten spiritaes, omdat ze in staat zijn de geesten van de kruiden en wortels te overheersen en hun te gebieden de patiënt die zij hebben gevangen en ziek gemaakt, van zijn kwaal te bevrijden. Net als wanneer een rechter iemand in het blok sluit: dan is hij ook de enige die hem kan helpen. Want het blok is van hem en de sleutel ook; alleen hij kan het weer opendoen. Op dezelfde wijze worden de geboeide patiënten door de geesten van de kruiden bevrijd, wanneer een dergelijke geest verrot of verteerd wordt. Tot deze school behoren velen die niet op te noemen zijn, onder wie Hippocrates (p. 19).

Hier zijn twee essentiële dingen verwoord: ten eerste de gelijksoortigheid: dezelfde krachten waardoor iemand ziek is geworden, moeten worden ingezet voor zijn genezing; en ten tweede het gebruik van niet-stoffelijke middelen: het zijn de ‘geesten van de kruiden’ enzovoorts die het werk moeten doen. Deze twee zaken zijn nou precies de principes van de homeopathie.

Hier wordt dus de vraag wat een substantie tot geneesmiddel maakt, beantwoord met: gelijksoortigheid. Maar wat maakt een geneesmiddel gelijksoortig aan de ziekte? Hoe weet je welke geest een patiënt te pakken heeft? Het antwoord van Paracelsus luidt: een overeenstemmende anatomie.

*Ieder geneesmiddel moet de anatomie hebben van de ziekte-toestand waar het voor gebruikt wordt.*⁸⁵

essentiële stap vooruit doet in zijn mens-zijn. Ik denk dus niet dat Paracelsus zelf vaak gelegenheid had om als een *fidelis* te genezen.

Verreweg het meeste, en zeker het meest concrete wat hij vertelt over zijn manier van genezen, gaat over de school van de *spiritalis*, dus het genezen op basis van gelijksoortigheid, met bij voorkeur niet-stoffelijke middelen, althans in theorie. Zijn aanwijzingen die opgetekend zijn, gaan vaak gewoon over materiële substanties. Verder is het heel opvallend dat iedere keer waar hij praktisch belooft te worden, delen van zijn werk ontbreken. Hij wil alleen het grote geheel onderwijzen; wie dat begrijpt, moet van daaruit zijn eigen praktijk ontwikkelen. Dat zegt hij vaak ook letterlijk: Wie mij begrijpt, heeft niet méér nodig; en wie het niet snapt, voor diegene zou een hele bibliotheek nog niet genoeg zijn. Paracelsus wil vooral geen makkelijk toepasbare instructieboekjes aanleveren die door mensen die niet beroepen zijn, misbruikt zouden kunnen worden.

De geneeswijzen in hun verband

Het feit dat Paracelsus er duidelijk over is dat de vijf geneeswijzen niet elk voor één *ens* bedoeld zijn, heeft sommige commentatoren er niet van weerhouden om toch een één-op-één-relatie te postuleren. Ik noem maar Ernst Kaiser, omdat zijn boek ook in het Nederlands is vertaald.⁹³ Hij geeft de volgende samenstelling:

<i>Naturales</i>	<i>ens naturale</i>	constitutionele aandoeningen
<i>Specifici</i>	<i>ens veneni</i>	vergiftigingen en infecties
<i>Characterales</i>	<i>ens astrale</i>	klimaat en kosmische invloeden
<i>Spiritalis</i>	<i>ens spirituale</i>	psychische aandoeningen
<i>Fideles</i>	<i>ens dei</i>	goddelijke beschikking

Wat mij betreft is dit een ongeoorloofde simplificatie die geen recht doet aan Paracelsus. Die herhaalt het nog een keer: “We zeggen niet: er zijn vijf geneeswijzen, en dus moeten er ook vijf oorzaken van alle ziekten zijn. We beschrijven vijf geneeswijzen, en elk daarvan dient voor alle ziekteoorzaken” (p. 13). In principe zijn dus 5 x 5 situaties denkbaar. Een zeker voorbehoud kan echter worden gemaakt als je de zin erbij betreft waar hij zegt dat hij voor de verschillende geloofsrichtingen schrijft: Turken, Saracenen, Joden, christenen – en wie nog meer? (p. 193). Dus in uiterlijke zin ben je vrij om te kiezen; in innerlijke